

ԱՐՄԱՎԻՐԸ ԴԱՐԵՐԻ ՔԱՌՈՒՂԻՆԵՐՈՒՄ

Կարապետյան Ի. (ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտ, Հայաստան)

Բանալի բառեր՝ հնագիտություն, Ուրարտու, արեմենյան,
հելլենիզմ:

Արմավիրը գտնվում է Հայկական լեռնաշխարհի
ամենաընդարձակ ու բարեբեր Արարատյան դաշտի կենտրոնական
մասում, որը եզերված է Արաքս, Ախուրյան, Մեծամոր և Քասախ
գետերի ջրային գոտիներով: Այդ դաշտով էին անցնում Փոքր
Կովկասի լեռնացքներով դեպի Մեծ Կովկաս, Քուռի ու Ռիոնի
հարթավայրեր, Գեղամա լեռներով՝ Սևանի ավազան ու Արցախ,
Բարձր Հայք, Միջագետք ու Իրանի սարահարթ տանող
ճանապարհները: Այս պայմանները և հարթավայրի կենտրոնում
կտրուկ վեր ձգվող դիրքով և դժվարամատչելի լանջերով բլուրը
մարդկանց ուշադրությունն են գրավել հնագույն ժամանակներից:

1. Բլրի ստորոտների, լանջերի, պահպանված քարայրների
պեղումների արդյուքնում ձեռք բերված նյութերի, բլրի հիմնաժայռի
վրա պահպանված հարթակների, աստիճանավոր տաշվածքների,
տարաբնույթ փորվածքների, խորհրդանշանների, արևելյան լանջին
բացած ժայռափոր տաճարային համալիրի համակողմանի
ոլսումնասիրությամբ պարզվել է, որ տարածքը բնակեցվել է վաղ
բրոնզի դարաշրջանից. բլուրը եղել է նսրբազան! - սակրալ:

2. Բլրի և շրջապատից հայտնաբերված սեպագիր
արձանագրությունների և պեղումների միջոցով հայտնաբերված
նյութերի ոլսումնասիրությամբ բացահայտվել է, որ մ.թ.ա. X դարում
Հայկական լեռնաշխարհի հարավում կազմավորված Վանի
թագավորության արքաները ևս, գնահատելով Արարատյան դաշտի
աշխարհագրական, ռազմավարական և տնտեսական նպաստավոր
պայմանները, այն ընդգրկել են պետության կազմի մեջ և դրա
կենտրոնում, ձգվող բլրաշարքի վրա կառուցել Արգիշտիխինիլի հզոր

քաղաքը՝ դարձնելով այն Ազա երկրի կառավարման կենտրոն: Բլրաշարքը եզերող ամենաբարձր բլուրների վրա կառուցվել են միջնաբերդեր, դրանց միջև՝ ներքին ու արտաքին քաղաքային թաղամասեր, դրանց շուրջը՝ կազմակերպվել ոռոգվող երկրագործական տնտեսական գոտի:

Արևելյան միջնաբերդի ողջ տարածքը կառուցապատվել է պալատական, տաճարային, տնտեսական ու բնակելի շինություններով, որոնց մեջ գերակշռում են պաշտամունքայինները՝ **Սուսի, Բարզիդիբիդունի, Շիրիհանի, Ադունուսիսի** և այլն: Բլրի արևմտյան, կտրուկ իջվածք ունեցող հիմնաժայռի արտաքին երեսի մշակմամբ ստեղծվել են «**Խալդիի դարպասները**» - **KA** -ն: Ներառելով նաև բլրի արևելյան լանջի, ուշ բրոնզ-վաղ երկաթի դարաշրջանի պաշտամունքային համալիրը, Հին Արևելյան և Խեթական քաղաքների նմանությամբ, կազմավորվել է առանձին ճարտարապետական - սակրալ քաղաք:

3. Ավանդական սրբազան վայրի նշանակությունը Արմավիրը պահպանել է նաև հետուրարտական-աքեմենյան ժամանակաշրջանում՝ դառնալով Արևի, Լուսնի և արքայական նախնիների պաշտամունքի կենտրոն՝ ինչպես վկայում է հայկական պատմական ավանդույթը: Ուրարտական պարիսպները, պալատական ու տաճարային շինությունները պահպանվել և հարմարեցվել են տիրող պահանջներին: Այս դարաշրջանի հոգևոր և նյութական մշակույթի փայլուն նմուշները վկայում են այդ մասին:

4. Աքեմենյան կայսրության անկումից հետո Հայաստանի կառավարիչ (սատրապ) Երվանդը երկիրը հայտարարեց անկախ, վերահաստատեց Երվանդյան հարստությունը և Արմավիրը հռչակեց մայրաքաղաք: Քաղաքը մայրաքաղաքի վերածելու միջոցին որոշակի վերակառուցումներ կատարվեցին թե՛ պաշտպանական համակարգում, թե՛ պաշտամունքային ու տնտեսական շինություններում: Բլրի հյուսիս-արևմտյան հատվածում բարձրացվեց կիսակլոր, պաշտպանական աշտարակ, հիմքից վերակառուցվեց բլրի գագաթին գործող Արեգի ու Լուսնի տաճարի

շքաբակի բարձրահարթակի հենապատը, միջնաբերդի ծայր արևելքում բարձրացող պալատական շինությունը, հյուսիսային լանջի սրբարանը և այլ կառույցներ հարմարեցվեցին ժամանակի պահանջներին: Վերակառուցումները հիմնականում կատարվում էին ժամանակի առաջատար շինարարական նոր տեխնիկայի կիրառմամբ, երբ շարվածքի քարերի հորիզոնական ամրացումն իրականացվում էր ճծիծեռնակապոչի գամերով:

Ռեստորսպեկտիվ օգտագործելով մատենագրական տվյալները՝ Արմավիրում սրբազան Սույաց պուրակում գործող գուշակարանի, Վաղարշակի կառուցած արեգակի և լուսնի անդրիններով մեխյանի՝ հետագայում Արտաշեսի արևմուտքից բերած և կրկին այդ տաճարում կանգնեցրած Ապոլոնի ու Արտեմիսի արձանների վերաբերյալ, համադրելով դրանք ուսումնասիրություններով ձեռք բերած փաստացի նյութերի և պուրակում կանգնած հունարեն արձանագրությունների ընձեռած վկայությունների հետ, կարելի է պնդել, որ Երվանդյան մայրաքաղաքը ունեցել է շեշտված կրոնական բնույթ, կազմավորվել է գործող տաճարի շուրջ՝ սերտորեն կապված դրա տարածքի և տնտեսության հետ, շրջապատված փոքր արբանյակ բնակավայրերով:

5. Մ.թ.ա. III դ. վերջին, մայրաքաղաքը Երվանդաշատ տեղափոխվելուց հետո, Արմավիրը շատ երկար ժամանակ մնաց երկրի խոշոր քաղաքներից մեկն ու հոգևոր կենտրոնը և, ամենայն հավանականությամբ, մինչև Արտաշատ մայրաքաղաքի կառուցման ավարտը, այստեղ էր նաև արքունիքը:

Արմավիրը մինչև մ.թ. V դարը մնաց որպես պաշտամունքի վայր, արքունի ամրոց և գործերի ձմեռանոց և վերջնական ավերվեց Վարդանանց պատերազմի ժամանակ:

Կյանքը բլուրում՝ շարքային բնակավայրերի տեսքով, վերականգնվեց միայն զարգացած միջնադարում, Բագրատունյաց հարստության օրոք:

XIII դարում, մոնղոլների հարձակումների արդյունքում այս շեն բնակավայրը կործանվել է: Միայն XIX դարի երկրորդ կեսին բլրի

գագաթին կառուցվեց ոչ մեծ չափերի եկեղեցի, որը ավերվել է XX դարի սկզբներին: Սակայն հոգևոր կյանքը չի մարել, այն շարունակվել է բլրի հարավային լանջի քարայրներից մեկում՝ Ծաղկավանքում, որտեղ մինչ այժմ իրականացվում է Սբ Մարիամ Աստվածածնի պաշտամունքը:

Արմավիրում իրականացվող պարբերական պեղումներն ու ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Արմավիրը Հայկական լեռնաշխարհի այն հազվագյուտ հուշարձաններից է, որտեղ ակնառու երևում է հայ հոգևոր ու նյութական մշակույթի՝ դարերի ընթացքում ձևավորման ու զարգացման անցած ուղին:

ARMAVIR IN THE CROSSROADS OF CENTURIES

Karapetyan I. (National Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Archaeology and Ethnography, Armenia)